

SUUREHKO KERTOMUS

Esa Itkonen *Kirjoituksia kielitieteestä, filosofiasta, historiasta ja politiikasta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 706. SKS, Helsinki 1998. 162 s. ISBN 951-746-027-9.

Esa Itkosen teos sisältää kirjoituksia otsikon aiheista lähes kolmen vuosikymmenen ajalta. Merkittävässä persoonil-la on kielitieteessäkin uran jatkuessa ikään kuin oikeus julkaista kirjoituksiaan uudestaan. Itkonenhan on merkittävä, mutta tämän kirjan julkaisemiseen on oikeaakin syytä: hänellä on sellaista ikuista mutta ajankohtaista asiaa peruskysymyksistä, joissa monet päästävät itsensä helpolla. Muutoin kirjoitusten painavuus ja tyyli vaihtelevat: niitä on kirjoitettu sekä kovin jyrkästi ja pelkistäen että tarkasti argumentoiden ja analysoiden. Ja vaikka Itkonen käykin jatkuvaa kamppailua (autonomisen) kielitieteen arvioimiseksi ja rehabilitoimiseksi, teoksen loppuosa osoittaa, että ling-

vistillä voi olla myös muuta kuin (autonomista) kielitieteellistä menneisyyttä.

Kirja jakautuu otsikon mukaisiin osiin, mutta ei tiiviisti, sillä aiheet ovat diffuuseja kuten kielitieteen filosofia ja historia, kielifilosofia tai universaalitiede. Ne ovat ajan kuluessa vähän muuntuneet kiistatilanteiden mukaan, ja artikkeleiden eriaikaisuus ja erilaiset tarkoitukset aiheuttavat siellä täällä pientä kitkaa. Olen kuitenkin lue- nut teosta kirjana, jonka osat tekijä on valinnut ja joihin hän edelleen sitoutuu, ja tarkastelen seuraavassa teosta sen neljästä pääteemasta käsin. Ne ovat kielitieteen tieteen-teoria, postmodernismin kritiikki, kielitiede universaalitieteenä sekä kielitutkimuk- sen ja yhteiskunnan suhde.

Ehkä tärkein teema kirjassa on kielitieteen tieteenteoria ja varsinkin kielen luonne tutkimuksen kohteena. *Kieli, kielitiede ja tieteenteoria* on Itkosen *lectio praecursoria* vuodelta 1974. Aikanaan se oli analyysia ja oikaisua generatiivisen kielitieteen itseymmärrykseen sen suhteessa luonnontieteeseen, psykologiaan ja ihmiskäsitykseen. Itkosen näkemys on hermeneuttinen, ymmärtävä: ihminen ja luonto ovat tutkimuskohteina erilaisia; ihminen ymmärtää kieltä, toista ihmistä ja itseään toisin kuin esimerkiksi taivaankappaleita. Tutkija ei ole tutkimuskohteensa ulkopuolella, kieli ei ole lausejoukko, vaan kieli on yhteisen tiedon varaista, normiluonteista. Toisaalta kielitiede muistuttaa logiikkaa: molemmat ovat intuition eksplikaatiota. Tällä kannalla Itkonen on ontologiassaan johdonmukaisesti aina.

Kirjoitus on hyvin ajateltu ja sanottu, tyyliään tiivis ja sujuva. Sisältö on kestävä, joskin eräät Itkosen korostukset ovat aikaansa sidottuja. Hän argumentoi lähinnä chomskyalaista psykologismia vastaan ja puhuu korrekteista ja epäkorrekteista ilmauksista, mutta ei lainkaan oudoista, epämääräisistä, ilmeikkäistä ilmauksista tai innovaatioista tms. Tällaisten suhde normiin on epäselvä, tai koko normi on vakiintumaton tai epäselvä, tai sitten niillä tietoisesti tai tiedostamatta muutetaan puhekäytäntä. Puhuja käyttää niitä luontevasti, ja kuulija voi antaa niille puhujan tarkoittamasta huomattavasti poikkeavan tulkinnan. Itkosen tarkastelussa ei ole perheyhtäläisyyttä eikä stereotypiaa.

Samaan teemaan kuuluu artikkeli *Erik Ahlman kieliteoreetikkona*. Sen pohjana on Erik Ahlman -luento Jyväskylän yliopistossa vuonna 1983. Itkonen esittelee Ahlmanin kielikäsitystä, sen normatiivisuutta ja ihmistieteellisyyttä ja pitää häntä paljossa edeltäjänään. Kirjoitus on tekstinä selkeä ja sen ajatukset suuria, muutamat jopa niin

suuria, etteivät ne ole mahtua kirjoitukseen. Itkosen mukaan tieteiden perustana olevat arvot ja tavoitteet ovat muuttuneet, joten tieteet eivät ole samalla linjalla eivätkä lähesty kaikille yhteistä totuutta (s. 18). Kahden sivun päästä hän sanoo, ettei kielitieteellä ole historiaa, vaan se on yhtä ainoaa Pāṇinin ympärille kiertyvää nykyhetkeä, eikä tätä ole ylitetty, ja edelleen että kielitieteen varsinainen kohde on langue, puhumisen konventioiden ja normien muodostama instituutio, ja siksi kielitiede on autonominen (s. 20). Näin kielitiede on poikkeuksellisen edistymätöntä ja itsenäistä, mikä edellyttää normien pysyvyyttä tai niiden tarkastelua pysyvinä.

Artikkeli *Kielitieteen historian 'ikuisuuskysymys'* (1992) on Itkosen katsaus alulle panemaansa keskusteluun. Vuoden 1974 jälkeen keskustelun piiriin ovat tulleet myös synkronisen ja diakronisen kielitieteen luonteet, Chomskyn i-kieli, jota Itkonen perusteellisesti analysoi ja arvostelee, kielitieteen entistäkin tarkemmin pohditut suhteet platonismiin ja empirismiin jne. Itkosen asema tällä kansainvälisellä kentällä on merkittävä, ja syntynyt keskustelu on enimmältään hänen ansiotaan. Kritiikkiä häntä kohtaan on ollut paljon ja monenlaista, ja artikkeli on kooste vastauksista tähän kritiikkiin. Tästä seuraa tietynasteista itkoskeskeisyyttä, mutta se ei liene liiallista, sillä Itkonen on tällä alueella keskeinen. Oli pa Itkosen kanssa samaa tai eri mieltä, artikkeli on lukemisen arvoinen: se osoittaa kunnianhimoa jo aihevalinnassa ja sisältää huolellista argumentaatiota, käsiteanalyysia ja systematisaatiota kielitieteen tieteenfilosofian vaivalloisella saralla.

Artikkelissa *Maailman kielten yhtenäisyydet ja niiden suhde ajatteluun* (1995) Itkonen esittelee monia kiintoisia seikkoja erilaisista kielistä ja universaalien tutkimushistoriasta. Hän toteaa esimerkiksi, että rakenteellista variaatiota kielissä on paljon ja

monenlaista, universaalikieliopin teko on mahdollista vasta typologisesti kattavasta aineistosta ja että universaalikieliopin (kaikkien kielten kieliopin) idea on peräisin keskialjalta. Itkosen esimerkit universaaleista ovat lähinnä semanttisten roolien tapaisia kuten tekijä, kohde yms., joita näkyy viittomakielissä ja esikielellisillä lapsilla. Tieteessä tapahtuu -julkaisussa ilmestynyt artikkeli on kiinnostavasti kirjoitettu, mutta avoimiksi jäävät empiirisen ja rationaalisen universaalien tutkimuksen suhde sekä suhde Pāṇiniin.

Miten semioottiset rakenteet ovat ole-massa? (1982) on silta tietenteoria-Itkosesta postmodernismin kriitikko -Itkoseen. Kirjoituksen aihe on semiotiikka ja sen suhde kielitieteeseen, mutta se sisältää myös koko joukon hyvin muotoiltuja ja tiukkoja huomautuksia TG-perinteen kielikäsitteeseen.

Semiotiikkaan Itkonen suhtautuu ynsästä. Onhan aihettakin: mm. Eco ja Lévi-Strauss saavat huutia tunaroinnista Saussurea soveltaessaan, eikä myöskään liene kohtuutonta sanoa, että semiotiikka on usein hedelmättömän epämääräistä. Mutta Itkoselta ei juuri heru ymmärtämystä siihenkään, että semiotiikka (sosiologiassa, kulttuuriantropologiassa) tutkii paljon sumeampia ja mutkikkaampia muotojen ja merkitysten suhteita, käyttöä ja dynamiikkaa kuin sanat tai lauseiden denotaatioiden ja lauserakenteiden suhteet. Näitä ovat esimerkiksi tavat ja riitit uskonnon tai muiden instituutioiden tai arkipäivän semiooseissa, ja ne ovat vain osittain eristettävissä ja ilmaistavissa. Itkonen haluaa redusoida semioottisia rakenteita täsmällisiksi propositionaalisiksi olioiksi ja alkaa näin unohtaa hermeneutiikkaa.

Toinen teema kirjassa koostuu neljästä kirjoituksesta: *Derridaa vastaan* (1987), *Suuret kertomukset, yksi katoaa, toinen ei* (1992), *The Vanity of Words: sanojen tur-*

huus (1996) ja *Kristevan seikkailut kielitieteen historiassa* (1994). Ne ovat tuimaa taistoa postmodernisteja vastaan. Kirjoitukseen voi suhtautua ainakin kahdella lailla: ne voidaan katsoa amatööriyden siivoamisyritykseksi autonomisen kielitieteen annettulta kentältä tai yrityksiksi määrittää ja määrätä lingvistiikan alaa ja rajoja. On tyyppilistä ja sinänsä ansiokasta Itkoselle tarttua tällaiseen massiiviseen aiheeseen: hän yrittää suhteuttaa erilaisia lingvistisiä ja kielifilosofisia lähestymistapoja toisiinsa ja etsiä näköaloja. Yleensä hän esimerkiksi postmodernistit, etymologit tai syntaktikot pyyttelevät tiukasti karsinnoissaan.

Epäilemättä postmodernistit tuntevat huonosti kieltä ja lingvistiikkaa; Itkonen osoittaa monia pahoja virheitä mm. Derridalla ja Kristevalla. Toisaalta hän yleistää karkeasti, ja primäärilähdeviittaukset Derridahan ja Foucault'hon puuttuvat (vrt. Siivenius 1988).

Itkonen on realisti: kieli, merkitykset, totuus, rationaalisuus, teleologia ovat kirkkaina ja absoluuttisina olemassa (s. 57, 62, 91). Kieli on normien kokoelma, ja niitä Itkonen katsoo selvistä tapauksista. »*clear cases*». Koska merkitys on normatiivinen, lauseen *Jussi nukkuu auton takapenkillä* (s. 58) tulkinnat ja tulkintojen tulkinnat antavat kaikki saman tuloksen: lause merkitsee Jussin ja takapenkin välistä kaksipaikkaisesta epäsymmetristä relaatiota, ja asiaintila vallitsi menneisyydessä (tempuksen tulkinta on aina sama).

Itkoselle kielen käyttö on ns. telementaatiota, propositionien siirtoa päästä toiseen, asiaintilojen raportointia. Hänen itse keksimissään esimerkeissä puhujalla ei näy muuta ratiota, telosta, funktiota, intentiota kuin tuo telementaatio. Itkosen taso on ontologia; epistemologista tarkastelua on tuskin lainkaan. Näin yhteinen tieto latistuu samaksi tiedoksi (sitä on tai ei ole) eikä tulkinta tosiasiaassa saa mitään sijaa. Kuiten-

kin ihmisen elämään kielessä kuuluu tieto normien muuntelusta ja kielellisten erojen hyväksikäyttö, niihin alistuminen ja jopa niiden tuottaminen, mitä voi seurata muutos langnessa. Itkosen käsitys normista vain yhteisenä tietona on varsin kapea, eikä sillä ole yhteyttä yksityisiin tietoihin, se on languea ilman parolea (erilaisista normeista ks. Mäkelä 1996). Näin tulkinnasta kokonaan vaikenava hermeneutikko Itkonen argumentoi jo kuin analyttisen filosofian mallioppilas.

Postmodernismi, ja siis esimerkiksi Derrida, ei usko yhteen totuuteen, rationaalisuuteen eikä suuriin kertomuksiin. Se korostaa merkitysten kontekstisidonnaisuutta, hämäryyttä ja epäjatkuvuutta. Epistemologia on suuremmassa roolissa kuin ontologia ja »totuuden» tavoittamattomuus, tiedon puute tai vaillinaisuus tai ristiriitaisuus erityisesti. Merkitysten tulkinta on postmodernisteille lähtökohta, »todellisuus» on liikkuvaista »erojen leikkiä», hetket katoavaisia. Käsittääkseen postmodernistit puhuvat vaikeammista asioista kuin irtolauseen normatiivisesta merkityksestä: mm. subjektin muutoksesta ja samana pysymisestä konteksteissa; tarkoittamisesta, tulkinnasta, myyttien vaikutuksesta tulkinnassa sekä (esim. merkityksen) samuuden ja erojen luonteesta eri ajanhetkinä (ks. Siivenius 1988: 61–62).

Laajemmin postmodernismin ja kielitieteen suhdetta pohtii artikkeli *Suuret kertomukset, yksi katoaa, toinen ei*. Siinä Itkonen käy relativismia vastaan ja puolustaa suuria kertomuksia (yhtenäisiä, katkeamattomia, kattavia). Sellainen on kieliteorian perinne Pāninista nykyaikaan. Sitä Itkonen pitää totuuden etsimisenä ja sanoo muita arvonihilisteiksi, joilta puuttuu järkeä tai tahtoa (s. 91). Artikkelin otsikko voidaan tulkita niin, että maailmassa oli kaksi kertomusta, kielitieteen kertomus jäi, mutta postmodernistit kadottivat (sosiologian?)

suuren kertomuksen. Entä kuinka suuri on Itkosen oma kertomus?

Universaalisuudesta Itkonen puhuu Pāninin perinteenä, mutta ei mainitse selkeitä esimerkkejä universaaleista käsitteistä tai väitteistä. Pāninin perinne ei myöskään ole hermeneutiikkaa, koska siinä tulkinta enintään on sama kuin merkityksen kopioituminen päästä toiseen. Voisi tosin sanoa, että Itkoselle kielen ontologia on hermeneuttista ja metodologia analyttistä ja autonomista. Mutta silloin itse tutkimus ei ole hermeneuttista, esimerkiksi autonomisessa syntaksissa tai edellä mainitsemassani takapenkiesimerkissä Itkonen nimenomaan korostaa tulkinnasta riippumattomuutta. Kielentutkimuksessa on siten useita (ainakin kaksi) vähintään keskikokoisia kertomuksia.

The Vanity of Words: sanojen turhuus on tunteenpurkaus. Siinä Itkosen katkeruus postmodernismia vastaan ilmenee sen syiden outoina selityksinä:

Kun Ranska toisen maailmansodan alussa antautui Saksalle, ranskalaisille ajattelijoille valkeni, että toiminta ei ollut heidän ominta alaansa. Toiminta muuttaa *todellista* maailmaa. Siksi Ranskan filosofian oli siirryttävä *epätodelliseen* maailmaan, so. maailmaan, jota ei luonut toiminta, vaan *kieli* ja jota sen luomisen jälkeen ylläpiti siitä *kirjoittaminen*. (S. 94, kursiivit E. I.)

Näin kävi Saksassa mm. Heideggerille sodan huonon loppumenestyksen takia (kumma kyllä mm. sotamies Habermasille kävi päin vastoin), ja myöhemmin marxilaisille kommunismin kadottua Euroopasta. Edelleen »työtä ja toimintaa vieroksuvan väen prosentuaalinen osuus on aina ollut poikkeuksellisen suuri intellektuellin joukossa» (s. 94) ja »nautinto on postmodernisteille totuuden korvike» (s. 59). Sitten Itkonen käy puolustamaan sivistystä arvorelativismia vastaan, joka hänen mielestään on nihilismia. Tämä on jo politiikkaa:

▷

-- oikean järjestyksen luominen 'valtakuntaan' on mitä suurimmassa määrin *arvosidonnainen* tehtävä. Jos ja kun halutaan osallistua sen suorittamiseen, on hylättävä relativismi ja arvonihilismi. Vaihtoehdot on alistettava *kritiikille*, ja niistä on valittava paras. -- Mutta mihin sitten pitäisi liittyä tai yhtyä? Jokainen ratkaisoon tämän tykönänsä. Mutta jos järjen ääntä halutaan kuunnella, vaikuttaa kiistattomalta, että eniten valoa pilkottaa tällä hetkellä vihreän puolueen intellektuellisissä. (S. 95-96, kursiivit E. I.)

Ensinnäkin eikö ratkaisu itse kunkin tykönä ole relativismia? Toiseksi ihmiset Itkosen maailmassa ovat liian tietäväisiä: tuskin on itsestään selvää, mistä arvot tiedetään, kuka ne tietää ja saa sanoa, tai mikä on universaali *järjen ääni*.

Kristevan seikkailut kielitieteen historiassa (1994) on Kristevan kirjan (1989 [1981]) seikkaperäinen ja kriittinen arviointi lingvistin näkökulmasta. Itkonen murskaa Kristevan virheellisiä väitteitä niin vakuuttavasti, että hieman harmittaa näiden oikaisujen jääminen lingvistien pariin, kun tietää Kristevan ajatusten tähänkin kirjaan perustuvan laajan levinneisyyden. Mutta sekin hieman harmittaa, ettei Itkonen halua nähdä kirjassa muuta kuin virheitä. Hän kieltäytyy edes kuvittelemasta muuta tapaa suhtautua kieleen kuin autonomisen kieliteorian. Artikkelia kannattaa verrata Onikin (1993) avarakatseiseen arvioon samasta kirjasta, jossa hän toteaa, että Kristevan avoin näkemys kielentutkimuksesta ja kielien metadiskurssi voisivat olla vaihtoehto lingvistien totumuksille katsoa kieltä. Itkosen siilipuolustus ei välttämättä ole hyödyksi; vasta kun vakiintunut tiede asettuu avoimesti alttiiksi uusille haasteille, se voi saada arvostusta muilta tieteenaloilta.

Itkonen siis kokee postmodernismin labiiliuden uhaksi perinteisille arvoille ja tuloksille. Hän on myös tavattoman jyrkkä: jos ei puhu totuuden puolesta, on yltiörela-

tivistä ja arvonihilisti. Nykyään jo laantuvan postmodernismin aallon vaikutuksesta huumio on kiintynyt epistemologiaan ja relativismiin, mikä on tasoittanut yltiörealismia ja absolutismia. Siten se auttaa suhteellistamaan mm. *järjen ääntä* sen mukaan, kenen suusta sitä kuuluu. Kinastelun ja ohipuhumisen sijasta voisi etsiä jonkinlaista kompromissiakin suhteellisesti pysyvien normien statiikan ja arjen dynamiikan välillä, siis languen ja parolen välillä. (Tai ainakin myöntää, että sellainen ehkä on olemassa.)

Kolmas teema liittyy edellisiin; se on universaalius. Artikkelin *Arvovapauden ongelma kielitieteen historiografiassa* (1992) käsittelee (kieli)tieteen arvottamista eri aikoina. Itkosen mukaan yleensä sitoutumisen arvoihin on välttämätöntä, samoin arvostelu, jonka tulee olla kohtuullista. Autonomisessa kielitieteessä kohde edeltää tutkimusta, siis kohde ei ole konstruoitu (tämä on taas realismia), ja tutkija ikään kuin paljastaa kohteen ominaisuuksia, hyvin tai huonosti. Tätä täsmällisemmin Itkonen ei arvoja mainitse, mutta puhuu ristiriidattomuudesta aristoteleslähtöisenä tieteellisenä periaatteena (s. 100). Näin nimenomaisesti kielitieteellinen universaaliuus on ohuehkoa ja käsitteenmuodostus on ongelma, mutta voi arvata, että Päninilla universaaleja Itkosen mielestä on.

Toinen tämän teeman artikkeli on *Universaalitieteen mahdollisuudesta* (1993). Itkosen mukaan kielitieteen isossa historiassa (Intia, Kiina, Arabia ja Kreikasta alkanut länsimainen perinne) ei ole edistystä, paradigman muutoksia eikä epäjatkuvuutta. Eipä tietenkään, kun tämä kieliteorian perinne on määritelty paradigmaksi. Samalla kaikki laajennukset ja muutokset tulevat poissuljetuiksi. Artikkelin ei aivan saumattomasti liity *Maailman kielet ja niiden suhde ajatteluun* -artikkeliin, jossa Itkonen korostaa havaintojen merkitystä ja

kielten rakenteellisten erojen merkitystä. Artikkelin *Universaalitieteen mahdollisuudesta* taas pohjautuu kielitieteen logiikkakaltaiseen luonteeseen. Hyväntahtoinen tulkinta olisi, että sääntötyypit ovat Pāṇinilla, ja se, mikä kielissä on substantiaalisesti samanlaista, on katsottava kielistä, mutta tästä samanlaisesta Itkonen ei anna esimerkkejä.

Tämäkin kirjoitus laajenee lopuksi kaiken relativismin vastustamiseksi. Itkosen mukaan kulttuureissa on oltava sama ydin, muuten kulttuurien välinen ymmärrys ei onnistu. Tulkintaa hän ei mainitse, eikä ymmärtäminen tässä nähdäkseni ole hermeneuttista — esimerkiksi sellaista, jossa intentionaalinen ihminen mielekkäästi tulkitsee toista sen yli, mitä toinen tarkoittaa. (Hermeneutiikkaa ja käsityksiä tulkinnasta on monenlaisia, ks. esim. Bleicher 1980. Itkonen on rationalistinen kuten esim. Apel tai Habermas, ks. Itkonen 1978.)

Artikkelissa *Järjen rajallisuudesta* (1981) Itkonen pohtii universaaliutta, vaikka sen aihe onkin politiikka. Hän toistaa ristiriidattomuuden periaatteen eikä juuri muuta, mutta:

Osittaisenkin relativismin hyväksymistä pidetään tieteenfilosofiassa yleensä tuomittavana. Mutta sen sijaan, että relativismin vastustajat esittäisivät sitovan argumentin näkemyksensä puolesta, he nähdäkseni yksinkertaisesti *tahtoivat*, ettei relativismia ole, ja katsovat asian tulleen sillä selväksi. Samoin menettelee lapsi, joka tahtoo jalkaa polkemalla saada sateen loppumaan. Kiihedin lisäämään, etten suinkaan kannata varauksetonta relativismia. (S. 135–136.)

Yleisesti tieteenfilosofiassa ja politiikassa Itkonen oli siis relativisti 1981. Hän tosin sanoo jälkisanoina, että ristiriita tämän artikkelin ja *Universaalitieteen mahdollisuudesta* -artikkelin (1993) välillä on näennäinen, koska hän tarkastelee *Järjen rajallisuudesta* -artikkelissa relativismia »benefit

of doubt -periaatteella» (s. 140). Tällaista on hiukan työläs uskoa.

Harvard keväällä 1969 (1970) ja *Sosialistisesta sananvapaudesta* (1981), *Järjen rajallisuudesta* ja *Kielitieteen ja politiikan suhteesta* (1981) sekä kirjan loppusanan *Kielitieteilijä ja kielenulkoinen todellisuus* ovat kiinnostavia otoksia viime vuosikymmenten elämästä opiskelijaliikehännän ja reaaliosialismin juoksuhaudoissa ja risti-aallokoissa. Tänään Itkosen verrattain miehekkään nuoruuden aika näyttää etäiseltä, enimmäkseen jopa kadonneelta. Mutta ei kokonaan: kirjoituksista muistuu mieleen sitäkin kuusikymmenlukulaisuutta, jossa toivo ja emansipaatio välähtävät universaaleina.

Artikkelit käsittelevät kirjan neljättä teemaa, kielitieteen ja yhteiskunnan suhdetta. Siitä Itkonen sanoo kerrankin Chomskyn yhtyen, ettei politiikka saa määrällä tiedettä eikä toisaalta kielitiede sinänsä voi muuttaa maailmaa eikä olla poliittista. Esimerkit DDR:stä ovat uskomattomia mutta tosia, niin on maailma muuttunut. (S. 156–157.)

Tiivistelmäksi esitän kohtia artikkelista *Kielitieteen ja politiikan suhteesta* (Politiikka 1981). Siinä kiteytyy suuri osa Itkosta.

Ensinnäkin Itkonen on periaatteessa hermeneutikko ja positivismin vastustaja: Hän osoittaa, ettei kielioppiteorian konstruointi perustu luonnon säännönmukaisuuksien havaitsemiselle tai eksperimentaatiolle vaan kielen sääntöjen ymmärtämisen avulla saavutetun normatiivisen tiedon (käsite)-analyysille (s. 151). Uskon monien kielen- tutkijoiden päätyvän samantapaiseen, mutta Itkonen todella ajattelee ja sanoo asian.

Toiseksi kieli normijärjestelmänä ja kielioppi sen relativisesti autonomisena kuvauksena jakautuvat osiin, joilla on omat tehtävänsä. Kielioppiteoria tutkii lauseiden kirjaimellista merkitystä, kun »kielellisen

kommunikaation teoria eli pragmatiikka tutkii sitä täsmällistä, kontekstisidonnaista merkitystä, jonka lause saa konkreettisesti puhetilanteessa lausuttuna». (S. 152.) Itkonen siis olettaa lauseelle kontekstissa täsmällisen merkityksen ja nojaa käytön ja koodin erotettavuuteen. Tässä hän on eri mieltä Wittgensteinin (1953) ja yleensä pragmatiikan tutkijoiden sekä puhutun kielien tutkijoiden kanssa.

Kolmanneksi Itkonen jakaa kielentutkimuksen kentän melko ongelmatomasti tiedotusopin, soveltavan kielitieteen, tyyliopin ja kielitieteen kesken. Tiedotusoppi tutkii informaatiota ja kielitiede koodia. Välissä ovat tyylioppi ja soveltava kielitiede, jonka alaa on mm. kielensuunnittelu, jolla voi olla poliittista merkitystä. (S. 141–142.) Tällainen karkea kategorisuus aiheuttaa hankaluuksia: mihin kuuluvat vaikkapa onomastiikka, etymologia tai leksikografia, ja onko esimerkiksi keskusteluntutkimus tyylioppia. Jaossa tuntuu myös Itkosen tutkimustausta: aineistoissa rämpinyt ei sanoisi noin siististi.

Kieleen kätkeytyy emergentisti ja »alinormitetusti» vinoilua, samanmielisyyden osoitusta, alentuvaisuutta, taivuttelua, asioiden itsestään selvänä esittämistä, joita puhuja ei huomaa. Kriittinen lingvistiikka tutkii näitä teksteissä ja joukkotiedotuksessa (Fairclough 1995). Keskusteluntutkimuksessa tutkitaan merkityksiä (muodoista), jotka ovat usein kielenkäyttäjille tiedostamattomia. Nämä merkitykset näkyvät vain osittain sanoissa, eivätkä ne ole käsitteitä, vaan asenteita puhukumppania tai sanottua kohtaan. Usein on mahdotonta ymmärtää niitä kontekstista irrotettuina tai sanoa niille tyypillistä kontekstia. (Esim. Hakulinen 1991.) Tutkimus voi auttaa piilovaikutuksen tiedostamista, ja silloin sillä on poliittista vaikutusta. Itkonen väistää tämän; hän puhuu Sapirin–Whorfin hypoteesista vain sanojen ja käsitteiden tasolla

ja politiikasta koko kapitalismin tasolla (s. 146–147).

Itkosen teoksesta paistaa ajateltu näkemys kielestä, sen normiluonteesta. Samoin siitä paistaa pelkäämättömyys aihevalinnoissa ja argumentaatiossa, mikä on tuonut hänelle maailmanmainetta. Itkonen pohtii dilemmoja, jolloin teesin esittäjän rooli, siis hänen roolinsa, on vaikeampi kuin kritisoijan. Harva myöskään tuntee historiaa kuten Itkonen, mistä syystä pyörän jatkuva uudelleenkeksiminen ei tunnu haittaavan.

Esa Itkonen on suurten kertomusten ja perinteiden mies. Hänen tasonsa on langue ja autonominen kielioppiteoria ja hän on paninisti. Tämän hän sanoo kirjassaan selvästi. Hän sanoo myös, ettei Päninia ole juuri ylitetty, mutta ei osoita miten hänet ylitettäisiin. Muuhun hän suhtautuu etäisesti tai vastahakoisesti. Käsittääkseni hänellä olisi varaa ymmärtää. ■

TAPANI KELOMÄKI

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *tapani.kelomaki@helsinki.fi*

LÄHTEET

- BLEICHER, JOSEF 1980 (toim.): *Contemporary hermeneutics*. Routledge & Kegan Paul, London.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1995: *Critical discourse analysis*. Longman, London.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience*. Benjamins, Amsterdam.
- HAKULINEN, AULI 1991: Erään haastattelun anatomia. – *Kieli* 6 s. 166–186. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KRISTEVA, JULIA 1989 [1981]: *Language, the unknown: an initiation into linguistics*. Harvester Wheatsheaf, Hertford-

shire.

MÄKELÄ, KLAUS 1996: Sääntö, muuntelu ja kielenhuolto. – Virittäjä s. 538–543.

ONIKKI, TIINA 1993: Kristevan haaste lingvistiikalle. – Virittäjä s. 312–318.

SIVENIUS, HANNU 1988: Derridan puolesta.

– Tiede ja Edistys s. 57–64.

WITTGENSTEIN, LUDWIG 1953: Philosophical investigations. Blackwell, Oxford.